

NAGY ANDRÁS

Írország Európai Uniós csatlakozásának tanulságai

Írország a kilencvenes évtizedben rendkívüli sikereket ért el, lényegesen emelkedett az életszínvonal, javult a lakosság egészségi állapota, iskolázottsága, és az összes jóléti mutató jelentősen emelkedett. Ez azonban az európai integrációban való bekapcsolódása után csak majdnem két évtizeddel később következett be. Ezért különös figyelmet érdemel, hogy az egységesülő Európában való részvétel milyen feltételek mellett jár ilyen kedvező hatásokkal, illetve hogy milyen gazdaságpolitikával képes egy szegény, perifériára szorult kis ország kihasználni az integráció előnyeit. Az ír gazdasági fejlődés pozitív és negatív tapasztalataiból egyaránt megkíséreljük levonni azokat a tanulságokat, amelyek a magyar és a többi kelet-közép-európai ország felkészülése számára hasznosak lehetnek.*

Írországra irányuló vizsgálatunk annak a kutatásnak a része, amelyben azt kutattuk, hogyan is ment végbe a három dél-európai országnak – Görögországnak, Spanyolországnak és Portugáliának – az európai gazdasági integrációban való részvétele, és tapasztalataikból levonjuk a számunkra hasznosítható tanulságokat.¹ A következőkben egy rövid történelmi visszapillantás után Írországnak az európai integrációban való részvételét elemezzük, egyrészt összevetjük az attól várt hatásokat az eredményekkel, másrészt az európai piac egységessé válásával, az integráció elmélyülésével bekövetkező változásokat vesszük számba. Végül néhány következtést igyekszünk levonni az ír tapasztalatokból a közép- és kelet-európai országok soron következő EU-csatlakozása számára.

Egy kis történelem

Az utóbbi évtizedben elért rendkívül sikeres írországi gazdasági fejlődés elemzése során nem tekinthetünk el attól a hosszú ideig tartó tragikus helyzettől, ami az ír társadalmat és gazdaságot jellemezte. Nem felejthetjük el, hogy a mostanában újra divatba jövő malthusiánus elmélet főként a múlt század közepén fellépő írországi burgonyavész nyomán alakult ki (lásd *Ehrlich és szerzőtársai* [1993], *Myers* [1994]). Írország szolgáltatta a példát arra a hosszú ideig és széles körben elterjedt felfogásra, hogy a gazdaság fejlődésképtelenségét és a szegénységet a túlnépesedés és a kedvezőtlen természeti viszonyok okozzák.²

* A tanulmány alapjául szolgáló kutatást az OTKA T 025688. sz. és az OKTK A. 1597/I. sz. programja támogatta.

¹ Erről Nagy [1999] kétrészes tanulmányában számoltunk be.

² Ennek kitűnő elemzése található: Ross [1996].

Írország gazdasági elmaradottságának és szegénységének azonban nem az úgynevezett túlnépesedés vagy a mostoha földrajzi helyzet volt az oka, hanem az a kegyetlen gyarmati helyzet, amibe az angolok uralma kényszerítette. Írországot már a 12. századi angol-normann hódítás óta olyan gyarmati országgént kezelték, amelynek az a szerepe, hogy ellássa az angol piacot élelmiszerekkel és olcsó munkaerővel. A következő évszázadokban számos véres hódító hadjáratot folytattak az angolok, hogy megtörjék az írek ellenállását és megszerezzék értékes földjeiket.

Írország mezőgazdasági adottságai valójában igen kedvezők, semmivel sem rosszabbak Angliáénál, és mindig is bő termést biztosítottak. A – gyakran távol élő – angol nagybirtokosok uralma alatt azonban, a változó piaci viszonyoktól függő exporttermelés érdekében, a parasztokat elűzték földjeikről és gyakran az országból is. Kevésbé ismert például, hogy az évszázadokon át, egészen a legutóbbi időig tartó ír emigráció mellett a 16. és 17. században írek százeit – asszonyokat és gyerekeket is – adták el rabszolgának a nyugat-indiai szigeteken (*Williams* [1944]). Miközben a lakosság egyre kisebb területre szorult vissza, ahol krumplicin kívül alig tudott mást termelni, a földesurak hatalmas hús- és gabonamennyiségeket exportáltak Angliába és az angol gyarmatokra.

A 19. század elején Írországban viszonylag fejlett volt a kézműves és háziipar, mivel még nem érvényesültek a nagy sorozatban való termelés előnyei, és magasak voltak a szállítási költségek. Ezért az ipari termelés a felvevőpiacokhoz közel tudott előnyösen elhelyezkedni. Az ír ipar hanyatlása az angliai gyáripar kifejlődése és a szállítási költségek gyors csökkenése nyomán következett be, ekkor vált Írország teljesen Anglia elmaradott agrárgyarmatává.

A múlt század negyvenes éveiben kitört burgonyavész nyomán mintegy másfélmillióan haltak éhen, és közel ugyanannyian kényszerültek emigrálni, amit az angol hatóságok nemcsak tétlenül szemléltek, hanem sokan, mint például *Trevelyan* [1948] „a mindenkifölötti bölcsességű és kegyes Gondviselés” jótékony tettének neveztek. Az angol gyarmatosítók nemcsak kegyetlenül kizsákmányolták és elűzték az íreket saját országukból, de ki is gúnyolták őket, és saját hibájuknak rótták fel szegénységüket, tudatlanságukat és „lustaságukat”. Az írek lenézése kifejezetten rasszista jelleget öltött: a krumplicsökkentést lustaságuknak tulajdonították, és a krumplicsökkentés következményének tartották azt, hogy túlságosan szaporák, szellemileg és fizikailag gyengék. Az ínséges állapotok és a kivándorlás nyomán a múlt század közepén még 6,5 milliós ír lakosság a húszas évek közepére kevesebb mint hárommillióra csökkent, miközben az Egyesült Államokban ma már több mint ötvenmillióra teszik az ír származásúak számát.

Mikor 1922-ben nagy küzdelmek árán Írország függetlenné vált Nagy-Britanniától, elmaradott, szegény, agrárország volt; ipari termelése főleg az élelmiszeriparban és az italgégyártásban számottevő, külkereskedelme pedig egyoldalúan az angol piactól függött. Gazdasági fejlődésének megindulását nacionalista politikájának megfelelő befelé forduló protekcionizmusa, a tőkehiány és az 1929-es nagy válság súlyos következményei akadályozták. Az erős vámvédelem alapján fejlődő ipari termelés csak a belföldi piacra irányult, annak szűkössége viszont nem tette lehetővé a méretgazdaságosság kihasználását. Az importversenytől való elzártság nyomán elavult technológiai eljárások és gyenge minőségű termelés merevedett meg. A kifelé való nyitásra és az exportorientált fejlesztésre való áttérés első jelei csak az ötvenes évek végén, a hatvanas évek közepén jelentkeztek, de igazi változást csak az Európai Gazdasági Közösséghez való 1973. évi csatlakozása hozott.

Az ír történelem alakulásának részletesebb tárgyalása nem feladatunk, de a társadalom megpróbáltatásainak és kollektív emlékezetének ezeket a vonásait érdemes felidézni, amikor az utóbbi évtizedekben végbemenő rohamos modernizáció okaira kérdezzük. Véleményem szerint, hasonlóan, mint Japán és az ázsiai „kis tigrisek” esetében (*Nagy* [1992a],

[1992b]) az ír gazdasági „csoda” is – még nem elemzett, és pláne nem megmagyarázott – összefüggésben van a korábbi nyomorúságukkal, lenézetttségükkel és a leigázott, kiszákmányolt helyzetükben kifejlődött vagy megőrzött nemzeti önérzetükkel, valamint az öntudatra ébredés mozgalmával. Sokan közülük sohasem fogadták el, hogy ők alacsonyabb rendűek lennének, mint elnyomóik, vagy hogy szenvedéseiket csak maguknak köszönhetik. Alighanem évszázadokon keresztül élt bennük a vágy, hogy megmutassák „mit is tudnak”, hogy nem rosszabbak másoknál – és ezt végre meg is tették.

A huszadik század második felének egyik legpozitívabb és leginkább a jövőbe mutató fejleménye: kiderült – amire a történelemben korábban még nem volt példa –, hogy igen szegény, természeti erőforrásokkal alig rendelkező, korábban elnyomott és ezért elmaradott országok Európában is, és Ázsiában is, hihetetlen sebességgel tudtak modernizálódni, ugrásszerűen növelve nemcsak a versenyképességüket és a jövedelmeiket, hanem azzal együtt a kulturális és jóléti szintjüket is. Ez nyújthat reményt a felemelkedésre más szegény, elmaradott országoknak is, azzal hogy valóra váltása a globalizált világban, elsősorban maguktól, saját erőfeszítéseiktől és helyes gazdaságpolitikájuktól függ.

Írország csatlakozása az európai integrációhoz

Az Európai Gazdasági Közösséghez való csatlakozás óta Írország gazdasága szinte hihetetlen változásokon ment keresztül: lényegesen emelkedett az életszínvonal, javult a lakosság egészségi állapota és iskolázottsága, az összes jóléti mutató jelentősen javult. A csatlakozása idején Írország volt az egyetlen szegény ország az Európai Gazdasági Közösségben. Sikerei jelentősen túlszárnyalták az európai „periféria” országai közül taggá váló Görögországot, Portugáliát és Spanyolországot is, így sokak szemében tanulságos példaképpé vált.

Az egy főre jutó GDP 1973-ban az EU-országok átlagának alig 58 százaléka volt, 1998-ban pedig az átlag fölé: 106 százalékra emelkedett, és már 1996-ban túlszárnyalta Anglia egy főre jutó jövedelmét. Ennél megbízhatóbb összehasonlítást nyújt a vásárlóerő-paritás alapján mért egy főre jutó GNP, ami ugyanezen időszak alatt az EU-átlag 64 százalékáról, annak 87 százalékára emelkedett.³ Az ír GDP növekedése 6,6 százalékos volt 1990–1997 között, 1997-ben 10 százalék és 1998-ban is 9 százalék. Ezzel többszörösen meghaladta az EU-országok átlagos 2,7 százalékos és az OECD-országok 3,2 százalékos növekedését.⁴ Az utóbbi évtizedben elért sikereit ráadásul úgy érte el Írország, hogy sem a belső, sem a külső adóssága nem nőtt, annyira kiegyensúlyozott a gazdasági helyzete, hogy az *OECD* [1998] szerint az EU-tagországok közül egyike azoknak, amelyek a legkedvezőbb gazdasági mutatókkal lépnek be az Európai Monetáris Unióba.

Az ír gazdaságnak az utóbbi időben rendkívül felgyorsult növekedése csak úgy érthető meg, ha megvizsgáljuk, hogy az EU-tagság elmélyülése hogyan segítette és gyorsította Írországnak a világgazdaságba való széles körű integrációját. Írország a csatlakozás óta eltelt 27 év alatt nemcsak sokkal gazdagabbá, hanem sokkal nyitottabbá is vált. Jelentősen nőtt a külkereskedelem és a nemzetközi tőkeáramlások szerepe, ami igen pozitívan hatott a növekedés ütemére. Írország jó példája annak, hogy a nyitottság mennyire fontos tényezője egy kis ország gazdasági fejlődésének.⁵ A nemzetközi tőkeáramlás és az ahhoz kapcsolódó alkatrész- és részegységbevitel igen nagymértékben növelte a K+F-eredmények beáramlását az ír gazdaságba, és ezzel emelte annak minőségi és versenyképességi színvonalát.

³ Lásd bővebben: *Kennedy* [1991].

⁴ Lásd bővebben: *Kovács* [1999].

⁵ Lásd bővebben: *IMF* [1993].

Az ír gazdaság fejlődése esetében is nehéz szétválasztani az integráció hatására végbe ment változásokat azoktól, amelyek anélkül vagy attól függetlenül is bekövetkeztek volna. Vannak, akik az európai integrációtól független, a gazdasági növekedést gyorsító tényezők között említik például a nyolcvanas évek végi fiskális stabilizációt, a visszafogott bérnövekedést és a békés munkaügyi viszonyokat, az iskolázottság terén elért eredményeket és – ami a növekedés és modernizáció terén kétségtelenül a legjelentősebb szerepet játszotta – a működőtőke-beáramlással kapcsolatos sikereket.⁶ Az európai integráció befolyása és példája azonban ezekben az esetekben is nagyrészt kimutatható. A fiskális stabilizációt is az Európai Unióhoz való alkalmazkodás jegyében hajtották végre úgy, hogy a költségvetési hiányt nem adóemelésekkel, hanem az adók és az állami kiadások párhuzamos csökkentésével szüntették meg, a jövedelmi adó csökkentése viszont számottevően növelte a kézhez kapott béreket, ami hozzájárult a bérkövetelések mérsékléséhez. Hasonlóképpen, az integrált európai piacon való helytállás erős nyomást gyakorolt a munkaerő szakképzettségének növelésére, nyilvánvalóvá vált, hogy e nélkül nincs lehetőség a versenyképes termelés bővítésére. Nem lehet elválasztani Írország sikereit a külföldi működőtőke vonzása terén az európai integrációtól, egyrészt mert ebben jelentős szerepe volt a versenyképesség javulásának, de még inkább annak, hogy például az amerikai nagyvállalatok Írországot az EU piacára való bejutás egyik hídfőállásának tekintették.

A következőkben az európai integrációhoz való csatlakozással kapcsolatos ír várakozásokat szembeállítjuk a tényleges hatásokkal, mégpedig három területen: a kereskedelem liberalizálása, az agrárprotekciónizmus és a közösségi szabályok alóli ideiglenes mentesítések, a derogációk ügyében.

A nyitottság fokozódása

Számos elméleti és empirikus kutatás megállapította, hogy a nyitottság és a növekedés között erős pozitív kapcsolat van. *Henrekson–Torstensson* [1997] vizsgálatai igen szoros összefüggést találtak az európai integráció és a növekedés között. *Coe–Helpman* [1995] kutatásai azt igazolták, hogy a kutatás-fejlesztésnek a kereskedelmen keresztüli áramlása annál jobban növeli az egyes országok termelési tényezőinek a produktivitását, minél kevesebb akadálya van a forgalomnak. Nemcsak a nyitottság és a növekedés között figyelték meg szoros összefüggést különféle vizsgálatokban, de azt is, hogy az egymással liberalizált forgalmat bonyolító országok jövedelmi színvonala közeledett egymáshoz. A nyitott gazdaságok általában gyorsabban növekednek, mint az elzárkózók, de még azt is igazolni lehetett, hogy a viszonylag szegény nyitott országok gyorsabban növekednek, mint a gazdagabb nyitott országok (*Sachs–Warner* [1995]).

Az EU perifériáján elhelyezkedő szegényebb országok közül Írország az egyik legnyitottabb és GDP-jéhez mérten neki a legnagyobb az EU-országokkal folytatott kereskedelem (*1. táblázat*), ami nyilván összefüggésben van a gazdasági növekedés és a jövedelememelkedés terén elért sikereivel. A kivitel részaránya a GDP-ben több mint kétszerese az EU-országok átlagának és a tagországokba irányuló exportja is kiemelkedően magas. A kivitel 1973-ban, az EKG-hoz való csatlakozás idején csak 37 százalékát tette ki a GDP-nek, ez az arány 1983-ra 56 százalékosra emelkedett. Az *1. táblázatban* látható 75 százalékos hányad tehát azt mutatja, hogy 1998-ra a nyitottság terén további ugrásszerű emelkedés következett be.

Az egyik legfontosabb várakozás ahhoz kapcsolódott, hogy az ír exporttermékek, amelyek korábban főként a nagy-britanniai piacon találtak vevőkre, az Európai Gazdasá-

⁶ Lásd például: *Barry* [1998].

1. táblázat
A nyitottság mértéke 1986-ban és 1998-ban

Ország	Export a GDP százalékban		A közösségen belüli export a GDP százalékban	
	1986	1998	1986	1998
Görögország	17	16	8	5
Írország	52	75	35	43
Portugália	30	34	16	18
Spanyolország	20	27	7	12
EU-15	28*	31	14*	15

*Itt is az EU 15 tagországát vettük figyelembe.

Forrás: Barry [1998].

gi Közösség sokkal tágabb keresletére számíthatnak, és azokon a piacokon sokkal nyereségesebbek lesznek. McAleese [1998] beszámol arról, hogy 1972-ban például úgy becsülte, hogy az európai országok közös külső vámjainak eltörlése az ír exportcikkekkel szemben azok jövedelmezőségét 110–150 százalék között fogja növelni. Ezzel az előnnyel állt szemben az a hátrány, hogy elvesztik preferenciális helyzetüket az angol piacon, és vállalataiknak sokkal hatékonyabb európai versenytársakkal kell szembenéznük. Nem tartottak attól, hogy a korábbi olcsó nyersanyag-beszerzési piacaiknak az európai szállítókkal való felcserélése, vagyis a kereskedelemterelő hatás jelentős hátrányt jelenthet, mivel a nyersanyagok és féltermékek EGK-vámjai alacsonyak voltak.

Az Európán belüli kereskedelem szabadabb válásától számos előnyt várhattak:

- a tagországok növekvő versenye növeli a belföldi vállalatok hatékonyságát, mégpedig nemcsak az exportra termelőket, hanem az importhelyettesítőket is;
- a nagyobb piacra irányuló exporttermelés növeli a méretgazdaságosságból nyerhető előnyöket;
- a kutatási és technológiai ismeretek szabadabb áramlása növelni fogja az egész gazdaságban a dinamikus hatékonyságot.

A kereskedelem liberalizálásától remélt exportnövekedéssel kapcsolatos várakozások teljesültek: Írország exportteljesítménye, különösen az iparcikkek kivitele terén csak az ázsiai „tigrisekéhez” hasonlítható, ezért is terjedt el Írországgal kapcsolatban a „kelta tigris” kifejezés. Átalakult az export piaci megoszlása és áruszerkezete, lényegesen megnőtt az iparcikkek részaránya, és megszűnt az egyoldalú függés az angol felvevőpiactól.

Az ír bevétel is gyorsan emelkedett az integráció nyomán, ennek egy része – ahogy várható is volt – a belföldi termelést helyettesítette, illetve szorította ki, ami üzembeszársókkal, elbocsátásokkal és a strukturális alkalmazkodás egyéb nehézségeivel és társadalmi költségeivel járt. A fő kérdés azonban ebben az esetben is az volt, hogy a belföldi piacra irányuló termelés visszaesését milyen mértékben ellensúlyozta az exporttermelés bővülése. Amennyiben az importhelyettesítés csökkenését a kivitel bővülése ugyanabban az iparágban (vagy pláne ugyanabban a gyárban) ellensúlyozta, akkor az alkalmazkodás viszonylag simán mehetett végbe, mivel az erőforrások sokkal könnyebben áramlanak egy iparágon belül, mint iparágak között. Azt, hogy az iparágon belüli alkalmazkodásnak jelentős szerepe volt az ír integrációs alkalmazkodási folyamatban, jól mutatja, hogy az ágazaton belüli kereskedelem erősen kibővült (*Brühlhart és szerzőtársai* [1998]). Ennek volt köszönhető, hogy az Európai Gazdasági Közösséghez való csatlakozás nyomán az írországi iparszerkezet átalakulása nagyobb megrázkódtatások nélkül és az ipari termelés jelentős kibővülésével együtt ment végbe.

Nem teljesült az a várakozás, hogy az importhelyettesítő belföldi vállalatok a kereskedelem liberalizációját követően, az árak és nyereségek várható alakulásának megfelelően, a hazai piacra való termelés helyett exportra kezdenek termelni. Az ír tapasztalatok azt mutatják, hogy az ilyen – a tankönyveknek megfelelő – átalakulások, inkább kivételesnek, mint szabályszerűeknek tekinthetők. Kevés belföldi vállalat tudott ily módon alkalmazkodni a megváltozott piaci viszonyokhoz, és ennek megfelelően a belföldi tulajdonú vállalatok alkalmazotti létszáma az 1975. évi 144 ezerről 123 ezerre csökkent (2. táblázat).

2. táblázat
A feldolgozóiparban alkalmazottak száma és aránya

Tulajdonos	1975		1995		Százalékos változás
	fő	százalék	fő	százalék	
Ír	143 817	65,6	123 314	53,4	-14,3
Külföldi	75 453	34,4	107 639	46,6	42,7

Forrás: Ruane-Görg [1997].

Az exportsikereket valójában nem a hazai, hanem a külföldi befektetők vállalatai érték el. Ezeket a befektetéseket a közösségi piacra való biztonságos bejutás, a kedvező vállalati adózási rendszer és az Ipari Fejlesztési Hivatal (IDA) aktív segítsége vonzotta Írországba.⁷

A külföldi tulajdonú vállalatokban a foglalkoztatottak létszáma 1975 és 1995 között – mint látható – 43 százalékkal, 75 ezerről 108 ezerre emelkedett, vagyis az összes ipari alkalmazottnak – a korábbi 34 százaléka helyett – 47 százaléka már ezekben a vállalatokban dolgozott. A belföldi tulajdonú vállalatok tevékenységének visszaszorulása tehát nem járt az összes ipari alkalmazotti létszám zsugorodásával, ellenkezőleg: az iparban foglalkoztatottak száma mintegy 12 ezer fővel bővült az exportorientált külföldi befektetések nyomán. Ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy az európai integráció nyomán bekövetkezett átállás fájdalommentes volt: iparágak tűntek el, üzemek sora csukott be, és korábban stabil vállalatok alkalmazottai veszítették el a munkájukat. A hagyományos munkaintenzív iparvállalatok termelése visszaesett, míg a „high tech” cégek virágzottak. Jól ment azoknak, akik az új munkahelyekre kerültek, és ott beváltak, ezzel szemben sokan elszegényedtek azok közül, akiknek ez nem sikerült.

A tőkeáramlások és a kereskedelem együttes nyitottsága akkor gyakorol jelentős pozitív hatást a fejletlenebb országok növekedésére, ha a működőtőke beáramlásának nagy része nem a belső piac meghódítására, hanem a kivitel növelésére érkezik az országba. Ebben az esetben nem csak az export emelkedésén keresztül jelentkezik a növekedésre gyakorolt pozitív hatás, mivel a külföldi tulajdonú vállalatok magasabb technikai színvonalra, jobb minősége és marketingmunkája átáramlik számos belföldi tulajdonú vállalatra is, részben, azért mert bedolgozóivá válnak a külföldi cégeknek, részben, mert azok példáját látva, maguk is exportorientáltakká válnak.

A várakozásokkal ellentétben a külföldi befektetések zöme nem a gazdagabb EGK-országokból, hanem az Egyesült Államokból származott. 1995-ben, az előzőekben be-

⁷ Vannak olyan vélemények, hogy Írország akkor is szabadon kereskedhetett volna a Közösséggel, ha nem válik a tagjává. Az IDA szerint azonban a csatlakozás azért volt döntő fontosságú, mert a külföldi befektetők nem tekintették volna azonosnak a helyzetet: az EGK-tagság olyan biztonságot jelentett az európai piacra való bejutás szempontjából, amelyet semmilyen kereskedelmi egyezmény nem helyettesített volna. Lásd bővebben: McAleese [1975].

mutatott felmérés szerint, a külföldi vállalatoknál alkalmazott létszámnak több mint a fele, 59 ezer fő dolgozott amerikai cégekben.

A külföldi tőkebefektetések vezető szerepet játszottak az alkalmazkodási folyamatban. Ezeknek a vállalatoknak az erős exportorientáltsága következtében az ír gazdaság alkalmazkodása azzal a különös sajátossággal rendelkezett, hogy a gyors növekedés nem járt együtt fizetésimérleg-hiánnyal. Ellenkezőleg, az import gyors növekedése ellenére a kilencvenes években a fizetési mérlegben folyamatosan bevételi többlet keletkezett.

A Közösség agrárprotekciónizmusa

Az Európai Gazdasági Közösségbe való bejutás kapcsán az ír parasztok joggal számíthatnak arra, hogy az európai fogyasztók és adófizetők részéről igen jelentős jövedelem áramlik majd át hozzájuk. Ilyen méretű külföldi segítségre az ír társadalom egyetlen csoportja sem számíthatott soha a történelemben.

A csatlakozás előtt az európai mezőgazdasági árak lényegesen magasabbak voltak, mint az írországi árak, és ez a különbség még nagyobb volt az általuk korábban elérhető exportárakhoz képest. 1969-ben például a vaj EGK-beli irányára háromszor akkora volt, mint az írek által exportált vaj átlagára. Ez a különbség 1972-ben a marhahús esetében például 20 százalékos, és a tejtermékeknél 50 százalékos volt (McAleese [1998]). 1970 és 1978 között a mezőgazdasági árak reálértéken 35 százalékkal emelkedtek, és az agrárnépesség egy főre jutó reáljövedelme több mint megduplázódott. Ilyen mérvű gazdasági fellendülésre az ír parasztság történelmében nem volt példa.

Érdemes Sheehy [1984] nyomán összevetni a csatlakozás utáni első nyolc évben várt és bekövetkezett rendkívüli változásokat, amelyek a 3. táblázatban láthatók. Figyelemre méltó, hogy a csatlakozás előtt mennyire jól becsülték meg az EGK közös agrárpolitikájának (CAP) az ír agráriumra gyakorolt várható pozitív hatását. Lényeges eltérést csak az összes és az egy főre jutó reáljövedelmek becslésében mutatkozott, ahol a javulást még a rendkívül magas tényleges emelkedésnél is magasabbra tették. Sheehy tanulmányában arra is rámutat, hogy a földárak ezalatt a nyolc év alatt rohamosan, a 4,7-szeresükre emelkedtek. Mindez, ami az ír mezőgazdaságban – a nyugat-európai országok többségéhez hasonlóan – bekövetkezett, jól illusztrálja a külkereskedelem elméletének azt a jól ismert tételét, hogy a protekciónizmus miközben jelentős előnyökkel jár egyes ágazatokban, annak árát a lakosság igen széles körében a magasabb árak és adófizetési kötelezettségek révén, az egyes fogyasztókra nézve viszonylag alacsony veszteségekkel fizettetik

3. táblázat

Várt és tényleges változások az ír mezőgazdaságban 1970 és 1978 között.
(százalék)

Megnevezés	Tervezett	Tényleges
Mezőgazdasági árak	+32	+35
A termelés volumene	+33	+35
Reáljövedelem	+100	+70
A munkaerő létszáma	-21	-20
Egy főre jutó reáljövedelem*	+153	+112
Szarvasmarha-állomány	+30	+22
Tejtermelés	+52	+55

* Az agrárnépesség fogyasztói árindexszel deflált személyi jövedelme.

meg. Ez azonban csak akkor és úgy következhet be, ha az előnyöket élvező kisebbség – esetünkben az agrárlobby – elég erős befolyással és érdekeit érvényesíteni tudó szervezettséggel rendelkezik, míg a hátrányait elszenvető többség (mint például a fogyasztók vagy az adófizetők) szervezetlen és politikailag erőtlenség.⁸

A kezdeti sikerek nem tartottak sokáig, 1979-től a mezőgazdasági jövedelmek csökkenni kezdtek, és 1981-ben a földárak például átlagosan az 1978. évinek már csak a felét tették ki. A derülést borúlátás váltotta fel, és már attól tartottak, hogy a paraszti jövedelmek a csatlakozás előtti szintre vagy az alá esnek vissza. Ez azonban nem következett be, mert a falusi családok jövedelmei 1986-tól újra évről évre jelentősen emelkedni kezdtek, annyira, hogy míg a mezőgazdaságban dolgozók átlagos jövedelmei a nyolcvanas évek közepén az ipari átlagbéreknél mintegy a felét tették ki, addig 1997-ben ez az arány már 75 százalék fölé emelkedett.⁹ Írország szempontjából azonban ennél még fontosabb volt, hogy 1973-tól kezdve a paraszti jövedelmeket nem az ő költségvetésükből kellett támogatni, mert azt ettől kezdve főként a brüsszeli alapokból fedezték. Persze a magasabb élelmiszerárak révén ezt az ír fogyasztók is fizették.

Az EKG-országok mezőgazdaságának protekcionista szabályozása következtében az ír gazdaság igen nagy előnyökhöz jutott, amelyek főként két forrásból táplálkoztak. Egyrészt költségvetési átutalásokkal támogatták a minimális árakat, másrészt a kereskedelemről is jelentős jövedelemtranszferek származtak, mivel az európai fogyasztók a világpiaci áraknál drágábban vásárolták meg például az ír marhahúst és tejtermékeket. *Matthews* [1988] számításai szerint Írország GNP-jének 5,2 és 9,8 százaléka közé tehető az a többlet, ami 1979 és 1986 között a költségvetési és kereskedelmi transzferekből származott. Az ír mezőgazdasági minisztérium számításai szerint 1996-ban ezek a transzferek a GNP 6,5 százalékát tették ki (*DAF* [1997]). A protekcionizmus által az ír mezőgazdaságban teremtett helyzet mesterkélt voltát jól mutatja, hogy ugyanebben az évben a mezőgazdaságból származó összes jövedelem mintegy 300 millió ír fonttal kevesebb volt, mint ezeknek a transzfereknek az összege.

A protekcionista közösségi agrárpolitika jelentősen átalakította – és emelte – ugyan az ír falusi lakosság életszínvonalát, az mégsem vezetett a mezőgazdasági termelés általános fellendítésére. Az agrárszférában foglalkoztatottak létszáma erősebben csökkent Írországban, mint az Európai Közösség átlagában (az előző 42 százalékkal, míg az utóbbi 38 százalékkal esett vissza), így 1998-ban már csak az összes foglalkoztatott alig 8 százaléka dolgozott a mezőgazdaságban. A piaci viszonyoktól elszakítottan megemelt mezőgazdasági árak és támogatások túlerőre vezettek, amit egyes területeken mennyiségi korlátozásokkal (kvótákkal) igyekeztek fékezni. Az ír tejtermelést például, ami évi 5 százalékkal emelkedett a hetvenes években, az 1984-ben bevezetett tejkvótával lefékeztek: az emelkedése gyakorlatilag megállt.

A Közösség agrárpolitikáját sok jogos kritika érte. A költség-hason-elmérések kimutatták, hogy a CAP feleslegesen nagy ráfordításokkal és pazarlással működött, miközben átgondolatlanok és véletlenszerűek voltak a jövedelemeloszlásra, hátrányosak a környezetre gyakorolt hatásai. A CAP keretében kifizetett támogatások nyolcvan százalékát az európai farmerek húsz százaléka kapta,¹⁰ míg jelenleg az ír parasztgazdaságok 30 százalékának jut az ország agrártámogatásainak 70 százaléka.¹¹ A National Economic and Social Council [NES] egyik jelentésében azt tartotta az agrártámogatási rendszer egyik

⁸ A közösségi választás elméletének erről szóló tételeit és következményeit igen jól fejt ki *Olson* [1982].

⁹ A *National Farm Survey* különböző évfolyamaiból származó adatok alapján idézi *McAleese* [1998] 6. o.

¹⁰ Ezt Ray MacSharry az EU Bizottság tagjára hivatkozva, közli *McAleese* [1998] 7. o.

¹¹ Az *Irish Times* 1998. november 17-i számában az Európai Számvevőszék jelentését a következő cím alatt jelentette meg: A CAP kifizetések eloszlását társadalmi botránynak nevezik. Ebben az állt, hogy a támogatások 40 százalékát az ír farmerek alig 4 százaléka kapta.

leghátrányosabb következményének, hogy: „vakká tette a döntéshozókat, akik nem alakítottak ki olyan hosszú távú nemzeti agrárpolitikát, ami beilleszkedik a gazdaság általános fejlődésébe.” (NESC [1998] 214. o.) Kétségtelennek látszik, hogy ez a rendszer hátráltatta és akadályozta egy piacorientált ír élelmiszer-feldolgozóipar kialakulását. Sokan valószínűnek tartják, hogy az európai „védernyőn” kívül maradván, az ír mezőgazdaság kevésbé törekedett volna a „járadékvadászatra”, kénytelen lett volna még hatékonyabbá és versenyképesebbé válni, úgy ahogy ez az ipar esetében történt. A számos és sokoldalú bíráló ellenére azonban senki sem állítja, hogy a közösségi agrárpolitika ártalmas lett volna az ír gazdaság számára, csak azt hangsúlyozzák, hogy azt sok tekintetben át kell alakítani.

Az agrárszektorban jutott európai transzferek mértéke és időtartama jelentősen meghaladta a várakozásokat. Ezt egyes kutatók olyan „lélegzetvételi szünetként” írják le, amely lehetővé teszi, illetve megkönnyíti a kitarult nagy európai piachoz való strukturális alkalmazkodást.¹² Hosszabb perspektívából nézve, az a kérdés, hogy ezt a lélegzetvételi szünetet mennyire jól használták fel. Az állatállomány és tejipari termékek előállítására a várakozásoknak megfelelően jelentősen emelkedett, de az már vitatottabb, hogy az ír élelmiszer-ipari cikkek és márkák ismertsége és eladási pozíciója is a remélt mértékben terjedt-e el és erősödött-e meg.

A derogációk hatása

Huszonhét év után visszatekintve a csatlakozási tárgyalásokra, arra a kérdésre, hogy akkor mit tartottak fontosnak az ír tárgyalófelek, és azok milyen eredményekkel, következményekkel jártak, a megkérdezett szakértők közül többen azt hangsúlyozták, hogy túl nagy jelentőséget tulajdonítottak és túl sok diplomáciai erőfeszítést fordítottak az úgynevezett derogációkra, vagyis azokra a kivételezésekre, amelyekkel az úgynevezett érzékeny ágazatokat védeni akarták a csatlakozás okozta sokkhatástól. Ez így volt az EGK-hoz való csatlakozásuk idején is, és megisméltődött az egységes európai piac¹³ megteremtése előtt is a nyolcvanas évek közepén.

Ma már meg lehetett állapítani, hogy a belföldi hagyományos iparok védelmében kifejlesztett rendkívüli erőfeszítések nagyrészt eredménytelenek és feleslegesek voltak. A külföldi termékek versenye szinte teljesen kiszorította az olyan importhelyettesítő tevékenységeket, mint a motorösszeszerelés, bőrcserzés, cipőgyártás, juta- és textiltermelés. A belföldi tulajdonú írországi iparvállalatoknak az európai integrációra való felkészültségéről készített korabeli elemzések igen pesszimisták voltak ugyan, de még így is túlbecsülték azok versenyképességét.

A tárgyalások során nagy nehezen kiharcolt közösségi szabályozások alóli különféle kivételezések és biztosítékok túlnyomórészt valójában csak azzal a következménnyel jártak, hogy mérsékeltek az úgynevezett érzékeny iparágak hanyatlásának, kiszorulásának ütemét. Ez nem lepte volna meg Adam Smithet, aki azzal érvelt, hogy a kereskedelem liberalizálását „lassú fokozatossággal” és „jó adag óvatossággal és körültekintéssel” kell végrehajtani (Smith [1776] 125. o.) Lehet persze azzal érvelni, hogy az időnyeres sokat ér, érdemes ezért erőfeszítéseket tenni és áldozatokat hozni. De a derogációkról szóló

¹² McAleese [1975] például nem sokkal a csatlakozást követően azt írta, hogy: „Az európai agrárprotekciónista rendszert hosszabb távon fokozatosan módosítani és racionalizálni kell. Mielőtt azonban ez bekövetkezik, remélhető, hogy Írországot a CAP támogatása lélegzetvételi szünethez juttatja, amelyben létrehozhat egy olyan szarvasmarha-állományt, amely kedvező eladási pozíciót biztosít a számára az élelmiszertermékek kibővült közösségi piacán.” (159. o.)

¹³ Az úgynevezett *Single Market Programme*-ról van szó.

tárgyalások valójában nem erre irányultak, azt hitték – feltehetően az *infant industry*-érv alapján –, hogy az átstrukturálódáshoz időt nyerve, a hazai ipar nagy része verseny- és életképes maradhat. Ebben a gazdaságpolitikusok jelentősen tévedtek.

A kereskedelem liberalizálásának negatív hatásaival szembeni biztosítékokkal kapcsolatos ír kereskedelempolitika meglehetősen konzervatív és óvatos volt. Számos termék-csoport esetében ismételték kértek hosszabb átmeneti periódusokat és kivételezéseket. A gazdaságilag fejletlenebb országokból származó bevittel kapcsolatban például több ízben a mediterrán országok protekcionista álláspontját támogatták Anglia vagy Hollandia liberalizmusával szemben. Gyakran vették igénybe az import korlátozása érdekében a dömpingellenes szabályok alkalmazását, különösen a feldolgozott élelmiszerek esetében. Az idő múlásával azonban mindezeknek a kivételezéseknek és biztosítékoknak jóval kisebb a jelentősége.

Az európai piac egységessé válása

Az Európai Gazdasági Közösséghez való csatlakozás erős hatással volt az ír gazdaság és kereskedelem struktúrájának átalakulására, ezáltal növekedett a hatékonysága, verseny- és alkalmazkodóképessége. Ennek ellenére a nyolcvanas évek közepére – főként a költségvetési túlköltekezés hatására – az ír gazdaság is súlyos, szinte válságos helyzetbe került (*Barry* [1999]). A gazdasági növekedés lelassult (sőt 1986-ban visszaesés következett be), a munkanélküliség és az infláció magasba szökött, a költségvetés is, a fizetési mérleg is súlyosan deficitessé vált. Ez világossá tette, hogy az európai integrációhoz való csatlakozás önmagában nem oldja meg a problémákat: egyrészt lényeges változásokra van szükség az ír gazdaságpolitikában, mindenekelőtt pénzügyi stabilizációra, másrészt érdemi reformokat kell bevezetni a Közösségen belüli kapcsolatok terén is.

1987 és 1993 között három eredményes gazdasági stabilizációs reformprogramot hajtottak végre,¹⁴ amelyek megalapozták a kilencvenes években, főként annak második felében elért rendkívüli eredményeket. Bizonyosra vehető, hogy a gazdasági nehézségekből való kilábalásban és az elért sikerekben egyaránt annak volt nagy szerepe, hogy a gazdaságpolitika kérdéseiben széles körű társadalmi konszenzust sikerült létrehozni. Éles politikai harcok, széthúzás, költségvetési és bérviták légkörében mindezt nem lett volna lehetőség. A stabilizáció és a reformok fő kérdéseiben való egyetértés biztosította azt a nyugodt, bizalomkeltő légkört, ami a külföldi tőke rendkívüli mértékű beáramlását lehetővé tette, de ezáltal lehetett leszorítani az inflációt és a munkanélküliséget, csökkenteni az adókat és reális szinten tartani a bérek emelkedését.

A külföldi tőkebeáramlást követően, bizonyos idő elteltével, a talpon maradó belföldi vállalatoknak is sikerült műszakilag megújulniuk és versenyképessé válniuk, fokozatosan visszahódították a belföldi piac egy részét, és maguk is exportorientálttá váltak. Ezzel párhuzamosan egyre nőtt a multinacionális vállalatok alkatrészellátásába való beszállítói részaránya.

Az európai integráció előrehaladtával, az úgynevezett egységes európai piac programjának elfogadásával, vagyis azzal, hogy a gazdasági liberalizáció egyre szélesebb körre terjedt ki, a tagság egyéb – részben a csatlakozáskor előre nem látott – következményei is kezdtek jelentős befolyást gyakorolni az ország fejlődésére. A liberalizáció – az áruforgalom után – fokozatosan kiterjedt a szolgáltatási ágazatokra, a vámkorlátok eltörlése

¹⁴ 1988–1990 között a *Nemzeti felemelkedés programja*, 1991–1993 között *A gazdasági és társadalmi haladás programja* és 1994–1997 között *A versenyképesség és a munka programja* keretében kötöttek háromoldalú megállapodásokat a kormányzat, a munkaadók és a szakszervezetek képviselői.

után az integrációs törekvések egyre inkább az országok közötti esélyegyenlőség, az úgynevezett pozitív integrációra, az egyenletes játéktér (*level playing field*) megteremtésére irányult. A tőkemozgások liberalizálásával hatalmas mennyiségű pénz áramlott az országba, aminek még nagyobb hatása volt az ír gazdaság fejlődésére, mint a kereskedelmi nyitásnak.

Az áruk után a szolgáltatások

Bár már az Európai Közösséget megalapozó Római Szerződés előíranyozta a szolgáltatások és termelési tényezők szabad áramlását a tagországok között, a nyolcvanas évekig ebbe az irányba kevés haladás történt. A legtöbb nyugat-európai országban a közlekedés, a telefon, a villamosenergia-ellátás, az acélgyártás és a gazdaság más fontos pozíciói nagyrészt vagy teljesen állami monopóliumok kezében voltak, és az volt az uralkodó nézet, hogy ezeket nem szabad a magánvállalkozások, főleg nem külföldi vállalatok versenyének kiszolgáltatni. Idővel azonban egyre szélesebb körben terjedt el az a meggyőződés, hogy a szabad kereskedelem és a vele járó megrázkódtatások csak akkor fogadhatók el politikailag, ha az *fair*; vagyis ha az országok „játéktérének egyenletességét” nem befolyásolják döntően fontos szektorok állami monopóliumainak és szabályozásainak eltérései. Meg kell engedni tehát, hogy a belföldi és a tagországok vállalatai ezeken a területeken is szabadon versenyezzenek.

A mai ír közgazdászok közül sokan csodálkoznak azon, hogy miért nem Írország kezdeményezte a szolgáltatási ágazat nemzetközi forgalmának liberalizálását, hiszen az – e téren való elmaradottsága miatt – jól felfogott érdeke lett volna. Ellenkezőleg, Írország erős ellenállását is le kellett küzdeni ahhoz, hogy Brüsszelnek sikerüljön a szolgáltatások liberalizálását rájuk is kiterjeszteni. Nem nehéz ennek az okait megtalálni: a gazdaságpolitikusok nem óhajtottak konfliktusba keveredni az igen befolyásos közszolgáltató monopóliumvállalatok szakszervezeti vezetőivel és menedzsmentjével, akik a versenytől való védetségükhöz ragaszkodtak. Igaz, hogy velük szemben a fogyasztók, kiszolgáltatók helyzetükben, magas áron rossz minőségű és nem kielégítő választékú szolgáltatásokban részesültek, de szervezetlenek lévén, nem tudták érdekeiket érvényesíteni. Jól szervezett sajtókampány élesen elítélte az állami szolgáltató nagyvállalatok monopóliumhelyzetének megszüntetését és versenyre kényszerítését, elég volt az ilyen intézkedéseket *thatcheristának* nevezni, ahhoz hogy a közvélemény jelentős része szembeforduljon vele.

Az Európai Bizottság erőteljes nyomása törte meg az ellenállást, lépésenként liberalizálták a légi közlekedést, a távbeszélő-szolgáltatást, a bankokat és a biztosítóágazatot. Mindez meghaladta a legmerészebb eurooptimisták 1972. évi elképzeléseit is. Ha akkor ilyen javaslat felvetődött volna, a tagországok kormányai alighanem nagy többséggel vetették volna el.

O'Rourke [1994] vizsgálatai szerint a szolgáltatások liberalizálása rendkívül kedvező hatással volt az ország gazdaságára. Egyes modellszámítások szerint például a 2000. évi GNP 5,1 százalékkal magasabb lesz, mint lenne az egységes piac programjának megvalósítása nélkül (*Bradley és szerzőtársai* [1992]). Ez a becslés azonban igen óvatosságnak tűnik, ha figyelembe vesszük, hogy a kilencvenes években a foglalkoztatottság növekedése nem az iparban vagy a mezőgazdaságban, hanem teljes egészében a szolgáltatószektorban keletkezett. A liberalizálás és a verseny számos területen radikálisan csökkentette az árakat és növelte a keresletet. *Barrett* [1997] kimutatta például, hogy a London–Dublin közötti repülőjáratoknál a verseny engedélyezése, a jegy árának a negyedére való csökkenését és a forgalom ugrásszerű növekedését eredményezte.

A szolgáltatások terén is, a gazdaság egésze szempontjából, az volt a kérdés, hogy a

versenyben helytállni nem tudó belföldi vállalkozások visszaesésével szemben a külföldi tőke beáramlásának milyen lesz a hatása, mennyire fogja ellensúlyozni azt. A szolgáltatóvállalatok tevékenységének kiterjedése, hatékonyabbá válása, a fogyasztók sokkal jobb kiszolgálása nagyrészt az új külföldi befektetőknek volt köszönhető, mint ahogy ők voltak azok is, akik a foglalkoztatásnövekedés nagy részét előidéztek. Az EU-tagság tette lehetővé, hogy Írországban fejlődött ki az *International Financial Services Centre*, amely a mintegy ötezer dolgozójával olyan közösségi intézményi kapcsolatokat teremtett, amivel Dublin jelentős pénzügyi központtá tudott válni. 1996-ban már 120 pénzügyi intézmény működött ebben a pénzügyiszolgáltató-parkban, és 84 új külföldi beruházást indítottak (Farkas [1999]). Figyelemre méltó, hogy az írországi külföldi tulajdonú pénzügyi vállalatok kevésbé exportorientáltak, mint az iparvállalatok. A nemzetközi biztosítótársaságok írországi leányvállalatait a társaságok központja sokszor lebeszéli vagy visszatartja attól, hogy exporttevékenységet folytassanak, mert az konkurenciát jelenthet a célországban lévő leányvállalataiknak. Nem is titkolt feladatuk a belföldi piac minél nagyobb részének meghódítása. A feldolgozóiparba áramló külföldi tőke jelentős része ezzel szemben kifejezetten az exportpiacokra, nem pedig az ír piacra irányuló termelés céljából jött az országba.

Az „egyenletes játéktér”

A tagországok közötti importkorlátozások és a vámhatárok megszüntetése után kialakuló versenyhelyzet előbb-utóbb azzal a következménnyel jár, hogy az importhelyettesítő és az exportáló vállalatok egyaránt követelni kezdik az esélyegyenlőséget – az „egyenletes játéktér” – konkurensikkal szemben. A csatlakozás után nem sokkal az import által szorongatott helyzetbe került hazai vállalatok – joggal vagy indokolatlanul – panaszkodni kezdtek, hogy több adót kell fizessenek, szigorúbbak a környezetvédelmi szabályok vagy a munkaügyi előírások, ami hátrányos helyzetbe hozza őket a versenytársaikkal szemben, ahol alacsonyabbak az adók, vagy enyhébbek az állami regulációk. Az exportőrök is gyakran kifogásolják, hogy egyes tagországok piacán nem egyformán bírálják el őket a belföldi vállalatokkal, hátrányos helyzetbe kerülnek például az állami vagy önkormányzati megrendelések terén. Az egyetlen piac programjának meghirdetésével a Közösség valójában csak 1992-ben kezdett hozzá komolyabban a nem vámjellegű korlátok lebontásához és az esélyegyenlőség szabályainak kialakításához.

A különböző országok vállalatai közötti esélyegyenlőség megteremtése jelentősen segítheti a verseny kibontakozását és ezáltal a hatékonyság növelését, a fogyasztók jobb ellátását. Ezt jól szolgálhatja a tagországok által nyújtott állami támogatások mértékének és formáinak korlátozása, az infrastrukturális követelmények és szabályok egységesítése, a vállalati gazdálkodás biztonságosabbá és átláthatóbbá tétele, a fogyasztóvédelmi és egészségügyi előírások összhangba hozása stb. Mindezek a verseny fokozódásának előnyeinek túl, megkönnyítik a tőkék áramlását is az európai integráción belül. A különféle szabályozások egységesítése nemcsak kiegyensúlyozottabbá teszi a versenyző vállalatok piaci feltételeit, de az üzleti körök számára méltányosabbnak is látszanak az ennek nyomán kialakuló piaci viszonyok.

Jelentős változások következtek be e téren Írországban a versenypolitikával kapcsolatos tapasztalatok nyomán. Történelmi okokból korábban elterjedtek a versenyellenes nézetek és mozgalmak, sokan a versenyt nem a jólét és termelékenység, hanem az éhínség és munkanélküliség előidézőjének tartották. A versenyt elősegítő vagy fokozó szabályozások ezért nagyrészt nem az országon belüli politikai indíttatásból, hanem annak ellenére, a belpolitikai ellenállást leküzdve, brüsszeli nyomásra születtek. Ahogy azonban az ír

versenytörvények fokozatosan hozzáilleszkedtek az európai normákhoz, megerősödött a Versenyhivatal és ismertté váltak működésének előnyei, ahogy a lakosság nagy része számára érezhetővé váltak az árak csökkenéséből vagy a választék bővüléséből származó előnyök, úgy vált egyre elfogadottabbá és támogatottabbá a verseny kiterjesztésének és elősegítésének gondolata.

A központi és önkormányzati állami beszerzések nagy tételekben való vásárlást és igen jelentős volument tesznek ki minden országban, ezért ezeken a területeken különösen erősen érvényesül a belföldi vállalatoknak a monopolhelyzet megszerzésére való törekvése és a monoposzonikus vásárlóval való – gyakran politikai vagy/és korrupciós hatásoktól motivált – tartós összefonódása. A fejlett országokban a GDP mintegy 10-12 százalékát kitevő állami beszerzések természetesen nagy vonzerőt gyakorolnak a „kívül maradtak” számára is, ezért az „egyenletes játéktér” programján belül fontos követelésként jelent meg a versenytársak esélyegyenlőségének megteremtése ezeken a területeken is.

A belföldi szolgáltatóvállalatok előnyökben részesítésének mérése természetesen nem könnyű. Az egyik lehetséges módszer annak összehasonlítása, hogy az állami vállalatok és intézmények beszerzéseiben belül az importhányad mennyivel kisebb a magáncégekénél. *Brülhart–Trifonetti* [1998] ilyen alapon végzett vizsgálata szerint Írország esetében a nyolcvanas évek közepén jelentős előnyben voltak a belföldi vállalatok az állami beszerzések terén. Bár újabb összehasonlító adataink nincsenek, fel lehet tételezni, hogy azóta ez a fajta protekcionizmus is jelentősen csökkent, mivel az EU szigorú előírásai a nemzetközi tendereztetést széles körben kiterjesztették. Konzultációim során a megkérdezett szakértők arról számoltak be, hogy ennek gyakorlata, vagyis a verseny, számos területen sokkal olcsóbbá tette az állami vásárlásokat, viszont a pályáztatás nehézkes és bürokratikus volta újabb költségeket jelentett, és ha nehezítette is, egyáltalán nem zárta ki a politikai és korrupciós befolyásolás lehetőségeit. A verseny nemzetközivé válása természetesen az ír vállalatok számára is lehetőséget nyújt a tagországok állami tendereiben való részvételre, de számos panaszt ők is említettek, hogy e téren a külföldi vállalatokkal szembeni azonos bánásmód a többi tagországban még távolról sem biztosított.

A vállalatok versenyhelyzetének egyenlőtlenségei természetesen az eltérő adózási rendszerekből és az adók szintjéből is következnek. Történtek ugyan lépések a közvetett adók és a vállalati nyereségadóztatás közelítésére a tagországok között, Brüsszel is többször interveniált az egyes országok közötti torzító adóverseny megszüntetése érdekében, de e téren a feltételek még jelentősen különböznek, és nagy szükség lenne az adópolitikák szorosabb koordinálására, ha nem éppen az egységesítésükre. A vámközelítésnek és az adózás közelítésének kétségtelen eredménye, hogy a csempészkereskedelem korábbi rendkívüli nyeresége – és ezért az illegális forgalom is – Nyugat-Európán belül jelentősen csökkent, annak ellenére, hogy a határellenőrzés gyakorlatilag megszűnt.

Az országok közötti versenyhelyzet egyenlőtlensége kapcsán gyakran hivatkoznak a fejlettebb országok arra, hogy az elmaradottabbak környezetvédelmi szabályai sokkal enyhébbek, márpedig a szigorúbb előírások betartása sokba kerül. Írország kétségtelenül viszonylag későn és vonakodva kezdett hozzá a környezetvédelem kialakításához, és az ehhez szükséges intézkedések legnagyobb részét csak a brüsszeli bizottság nyomására és sürgetésére hozta meg. A javulást e téren például nagyban segítette, hogy a strukturális alapokból csak akkor nyújtanak támogatást az egyes javaslatokhoz, ha azokhoz környezeti hatástanulmányokat csatolnak. De hogy az állami pénzügyi politikában még mennyire nem kapott polgárjogot a környezetvédelem, azt jól mutatja például, hogy az ír adóbevételek közel kétharmada a bérek adóztatásából származik, míg a környezeti károk oko-

zóra kivetett adóbevételek ennek alig tizedét teszik ki. Ez közgazdaságilag teljesen értelmetlen rendszer, mivel azt az erőforrást, amelyet nem tud a gazdaság teljesen kihasználni (munkaerő), tízszer jobban adóztatja az állam, mint azt, amelyiket a megengedhetőnél máris jobban kihasznál (környezet és természeti erőforrások).

Pénzügyi transzferek és a strukturális alapok

Az országok közötti gazdaságfejlettségi különbség mérséklésére az Európai Unióban létrejött, a gazdagabb országokból a szegényebbekbe irányuló pénzügyi transzferek a történelemben példátlanok; nemcsak mértékük, de a fejlettebbek utolérésére gyakorolt pozitív hatásuk is sokkal nagyobb. Korábbi, máshol megvalósult integrációs megállapodások is tartalmaztak ugyan gazdasági és technikai együttműködési előirányzatokat, sőt segítéseket is, de azok egyáltalán nem mérhetők ahhoz, ami az utóbbi évtizedben az Európai Unióban kibontakozott, és amiből Írország is bőven részesült.

Mint a 4. táblázatból látható, Írország már a hetvenes években is részesült viszonylag szerény támogatásokban az Európai Közösségtől, ezek azonban ugrásszerűen megnöttek a nyolcvanas években az egységes piac programjának bevezetésével, majd még inkább 1989-től, a strukturális alapok működtetésének kezdetekor. Az alapok méreteinek kialakítása és országok közötti elosztása során az ír közgazdászok főként két érvet emeltek ki: egyrészt, hogy az egységes európai piac és a pénzügyi unió megteremtése még jobban kiélezheti a tagországok közötti különbségeket, különösen ott, ahol a korszerű *high-tech* iparok fejletlenek, a technika még elmaradt, és ahol a méretgazdaságosságból származó előnyöket nem lehet kihasználni. Másrészt, hogy a tagországok közötti különbségek csökkentése csak a pénzügyi transzfereket is magában foglaló, tudatos regionális kiegyensúlyozási politikával valósítható meg.¹⁵

4. táblázat

Az Írország által kapott EU-támogatások

Év	CAP- ártámogatás (millió ír font)	Strukturális alapok (millió ír font)	Összesen	Strukturális alapok az összesen százalékában	Strukturális alapok a GDP százalékában
1973	37,1	0,0	37,1	0,0	0,0
1980	381,1	179,5	560,6	32,0	1,99
1985	836,6	292,1	1128,7	25,9	1,85
1990	1286,7	454,3	1741,0	26,1	1,87
1995	1150,2	873,0	2023,2	43,1	2,58
1998	1500,0	1077,6	2577,6	41,8	2,29

Forrás: Central Bank of Ireland, Quarterly Reports.

A közösségi támogatásoknak két fő formája van: egyrészt a közös agrárpolitikai alapból (CAP), másrészt a különféle strukturális alapok¹⁶ keretében történő átutalásokból tevődnek össze. A CAP-támogatásokkal – amelyek lényegileg protekcionista jellegűek – a fentiekben már foglalkoztunk. A strukturális alapok célja – ezzel szemben – az elmara-

¹⁵ Lásd Doyle [1989] és O'Donnell [1992].

¹⁶ A strukturális alapok keretébe tartozik az Európai Regionális Fejlesztési Alap (ERDF), a Szociális Alap (ESF) és a Mezőgazdasági Alap iránymutatási része (FEOGA).

dottabb és szegényebb tagországok lakosságának támogatása, életszínvonaluk közelítése a gazdagabbakéhoz. Ezek a transferek az elmúlt évtizedek alatt nagyot nőttek: a hetvenes években alig tíz százalékát tették csak ki az összes közösségi támogatásnak, a nyolcvanas évek közepére ez 20-30 százalékra emelkedett, míg a kilencvenes évek végén már több mint 40 százalékot ért el. A strukturális alapokból Írországnak nyújtott támogatások mértékét jól mutatja, hogy azok a kilencvenes évek közepére már a GNP 2,3-2,6 százalékát tették ki, amin kívül, mint láttuk, a Közösségtől származó agrártámogatások a GNP további mintegy 6,5 százalékát jelentették.

Más számítások szerint a strukturális alapok jelentősége még nagyobb. *Barry* [1998] a *közösségi támogatások kerete* (CSF) alapján végzett vizsgálata két időszakra vonatkozik, az 1989–1993 közötti úgynevezett *Delors I-re* és az 1994–1999 közötti *Delors II-re*, amely magában foglalja a Közösség általi, valamint az egyes kormányok költségvetéséből és a magánszektorból származó támogatásokat. Ezek közül a Közösség részesedése a legnagyobb, rendszerint a programok költségeinek a felét fedezi. Így számítva az Írországnak nyújtott támogatásokat, az a GDP 5,3 százalékát tette ki az első periódusban, és 4,1 százalékát a másodikban. A szegényebb tagországok közül a kapott támogatások szempontjából Írország mintegy a középen helyezkedik el: Portugália és Görögország többet, Spanyolország kevesebbet kapott GDP-jükhöz viszonyítva.

A CSF keretében nyújtott támogatások három célt szolgálnak:

- a fizikai infrastruktúra fejlesztését,
- a magánszektor támogatását a beruházások, a marketing és az innovációk terén,
- szakmai és munkahelyi képzéssel a humán erőforrások fejlesztését.

A strukturális alapprogramoknak rövid lejáratú keresleti, valamint hosszabb lejáratú kínálati hatása van. Valamennyi program keresletet teremt, akár infrastrukturális beruházás indul, akár magánvállalat beruházásait támogatják, vagy szaktanfolyamot indítanak, ezek mind növelik a jövedelmeket és a munkaerő-keresletet rövid távon. A programok célja azonban nem ez, hanem az, hogy amikor a támogatott program befejeződik, az növeli a munkaerő termelékenységét és a vállalkozások jövedelmezőségét, vagyis hosszabb távon kínálati hatásuk lesz. A rövid távú hatást könnyebb megfigyelni és értékelni, mivel a kiadások nagy része a szolgáltatásoknál és az építőiparban jelentkezik, ami ott növeli a foglalkoztatottságot és a béreket. A hosszabb távú kínálati hatások megállapítása sokkal nehezebb, holott az lenne a fontosabb. Az erre vonatkozó vizsgálatok még kísérleti állapotban vannak, és az eredményeik – például a közületi infrastrukturális vagy az oktatási beruházások megtérülési rátái – igen nagy szórást mutatnak.

Barry említett számításai szerint a rövid távú keresleti hatás Írország esetében az 1999. évi GDP 2-3,5 százalékát teszi ki. Azt az esetet feltételezve, hogy a strukturális támogatások 2000-re megszűnnek, a hosszabb távú kínálati hatások ennél jelentősebbek, mivel a gazdaság infrastruktúrája és a dolgozók tudásszintje megnőtt, illetve kibővült. Ez a hatás azonban idővel csökken, úgy hogy feltételezése szerint 2010-re már csak egy százalékkal növelik a GDP-t.

Érdeemes rámutatni arra, hogy az Európai Unión belül a viszonylag elmaradott, de a fejlődő országokhoz képest szegénynek egyáltalán nem tekinthető Írország mintegy két és félszer akkora támogatást kap, mint az az egy százalék, amit az ENSZ a fejlődő országok támogatására célul tűzött ki, de el nem ért soha. A különösen nagy lélekszámú India, Banglades vagy Kína még ennél is sokkal kisebb támogatásban részesül. Ráadásul a strukturális alapokból származó átutalások teljes egészében segélyek, nem feltételekhez kötött kölcsönök.

Többen rámutattak már, hogy a strukturális alapok hatását igen nehéz mérni. Többek között ismeretes, hogy a pénzt hogyan és mire költötték el, de hogy azoknak mi volt a tényleges hatása, mennyire szolgálta a gazdagabb országok utolérését – nehezen mérhe-

tő. Azok a kutatók, akik ilyenre vállalkoztak, rendszerint abból a feltételezésből indultak ki, hogy mekkora lett volna az ország gazdasági növekedése ilyen támogatások nélkül. Az ilyen modellszámítások eredményei meglepően szerényeknek bizonyultak: 2-3 százalékra becsülték a GNP-nek azt a többletnövekedését, ami ezeknek a támogatásoknak köszönhető (lásd *Bradley-FritzGerald-Kearney* [1992], *Honahan* [1997], *World Bank* [1998]). Igen vitatható természetesen, hogy vajon a gazdasági növekedés mértéke önmagában elegendő-e a strukturális alapok eredményes felhasználásának megállapítására. Nyilvánvaló, hogy például a szakképzésre, munkahelyteremtésre irányuló programok vagy a szociális háló fejlesztése számos olyan eredménnyel jár, ami társadalom jólétének és a jobb közérzet megteremtésének fontos feltétele, és amelyek a piaci nyitással járó megrázkódtatásokat jelentősen enyhíthetik, de a növekedés mutatóiban nem, vagy alig jelentkeznek.

Kétségtelennek látszik, hogy a Brüsszelből származó számos belpolitikailag nehezen elfogadható, és sokak számára kedvezőtlen következményekkel járó szabály elfogadását megkönnyítette, hogy azokkal párhuzamosan jelentős közösségi támogatások is érkeztek az. Másfelől, az a kötelezettség, hogy a különböző alapok felhasználásáról részletesen be kellett számolni a Bizottságnak, sokat javított azon, ahogy korábban az ír állami szervek beruházásaikat és folyó kiadásaikat tervezték, felhasználásukat ellenőrizték. Ez jelentős szerepet játszott például abban, hogy az éves költségvetési horizonton túltekintve, többéves munkaügyi, szakképzési, szociális és környezetvédelmi programokat tervezzenek és hajtsanak végre (*Gray* [1998]). Ezekben, a részben Brüsszelből finanszírozott, programokban a különböző hatóságok együttműködése is sokat javult. Vannak, akik cinikusan arra hivatkoznak, hogy mindez csak azért történt, hogy több közösségi pénzhez jussanak, amiben persze van némi igazság. Ez azonban nem változtat azon, hogy számos területen, többek között az adminisztráció szemléletváltozásában is figyelemreméltó javulás következett be.

Az ír gazdaságpolitikusok tisztában vannak azzal, és már némileg készülnek is arra, hogy gazdasági eredményeik nyomán a strukturális alapokból való részesedésük jelentősen csökken vagy megszűnik. Az Európai Unióba való befizetéseik az 1990. évi 283 millió ír fontról 1998-ban már 670 millióra emelkedtek, és várható, hogy ha az ír gazdaság továbbra is négyszer olyan gyorsan nő, mint az EU-országok átlaga, akkor Írország nemsokára többet fog az alapokba befizetni, mint amennyit azokból kap.

A tőkeozgás felszabadítása

Bár már a Római Szerződés előíranyozta a tőkeozgások szabadabb tételét, valójában e téren kevés történt a *Single European Act* 1987-as bevezetéséig. A tőkeozgások állami ellenőrzését Írországban egészen a kilencvenes évek elejéig nem törölték el. Az akadályok elhárulásával az ír tőke is oda áramolhat, ahol a legnagyobb megtérülésre lehet számítani, és a kockázatok diverzifikálhatók. Kétségtelen, hogy a kölcsönnyújtás és hitelezés nemzetközi felszabadítása az ír vállalatok és magánbefektetők számára egyaránt jelentős előnyökkel járt: biztonságosabbá tehatték a portfóliójukat, és növelhették a nyereségüket. Ezenkívül az ír pénzügypolitika számára is előnyösen fegyelmező erejűvé vált azzal, hogy minden felelőtlenebb lépés e téren azonnali tőkemeneküléshez és magasabb kamatokhoz vezetne, és ez a közvélemény szemében a kormány gazdaságpolitikájának a sikertelenségét mutatná.

A nemzetközi tőkeozgásoknak a gazdasági ciklusokat mérséklő, az országonkénti eltéréseket kiegyenlítő hatása van: ha az ír gazdaságban kedvező a konjunktúra, míg másutt stagnál vagy hanyatlik, akkor a profitok kiáramlanak az országból, fordított eset-

ben az ellenkezője történik. Ennek következtében az ír fogyasztók kiadásai egyenletesebbé válnak, mint a gazdaság ciklusai (*Lane* [1998]).

A tőkeáramlások liberalizálásának azonban voltak kedvezőtlen következményei is, egyrészt nehezebb nyomon követni és adóztatni a tőkemozgásokat. Ennek következtében az adókerülés és adócsalás könnyebbé vált. Másrészt, a magasabb adószintű országokból az alacsonyabbakba áramolhat a tőke, ami az adócsökkentések országok közötti versenyére és súlyos pénzügyi nehézségekre vezethet. Ez ma már nyilvánvalóvá teszi azt, hogy a pénzügyi integrálódásnak maga után kell vonnia a tőkék adóztatásának egységesítését vagy legalább koordinálását.

A piac egységessé válásának hatása

Az *egységes európai piac* programja azt tűzte ki célul, hogy 1992-ig a tagországok sok szempontból széttagolt nemzeti piacait a korábbinál sokkal intenzívebben integrálja. Ez magában foglalta a határellenőrzés enyhítését, a technikai előírások összhangba hozatalát, a nyitást a közületi beszerzések terén, valamint a pénzügyi és szolgáltató tevékenységek liberalizálását. Az előírányzatok szerint az Európai Unió országainak együttes GNP-jét 4,5 százalékkal, a foglalkoztatottak számát pedig 1,8 millióval növelte volna a program (*Cecchini* [1988]). A ténylegesen elért eredmények azonban szerényebbek lettek. Az Európai Bizottság kiadványa szerint a program hatására a termelés átlagos szintje csak mintegy egy százalékkal emelkedett, és a foglalkoztatottak számának növekedését 300–900 ezer főre becsülték (*Monti* [1996]). Sikertelennek ítélték a programban előírányzott kisvállalkozások támogatását, valójában a nagyvállalatok náluk jobban ki tudták használni az európai piac kiterjesztését és szabaddá tételét. Végül meg kellett állapítani, hogy a program végrehajtása hosszabbra húzódott, mint tervezték.

Ennek ellenére, számos területen az eredmények igen látványosak. Így például 5 milliárd ECU-ra becsülik azt a megtakarítást, amit a kereskedők és szállítmányozók értek el azzal, hogy megszűnt az ellenőrzés az EU-országok közötti határállomásokon. A közbeszerzések terén 6-ról 10 százalékra emelkedett 1987 és 1994 között a más tagországokból származó vásárlások aránya. Az azonos fogyasztási cikkek árai közötti eltérések 26 százalékról 19 százalékra, a beruházási javak árai közötti különbségek 18-ról 14 százalékra csökkentek. A legjelentősebb eredménynek azt tartották, hogy az európai piac egységesítésének hatására a szegényebb tagországok gyorsabban fejlődtek, mint a gazdagabbak.

Barry-Bradley [1997] elemezték a piac egységesítésének a szegényebb EU-országokra gyakorolt hatását. Írország GDP-je 9 százalékkal, vagyis az átlagosan előírányozottnál kétszer gyorsabban emelkedett a program hatására. Ennek mintegy a felét a nyitottság növekedésének és a külföldi tőke beáramlásának köszönhetően, a feldolgozóipar kibocsátásának az emelkedése okozta. A másik fele, számításaik szerint, a külföldi kereslet dinamizmusának és az ír gazdaság alkalmazkodóképességének az eredménye. Az ír csatlakozás eredményei ezen a téren is eltérnek a dél-európai országokétól, ott ugyanis a feldolgozóipari termelés emelkedésének hozzájárulása a GDP növekedéshez lényegesen kisebb volt, mivel a nyitás következtében versenyképtelenné váló belföldi vállalatok súlya nagyobb lehetett, mint Írországban. Ez nem mond ellent annak, hogy a hazai vállalatok jelentős részének a piacnyitás hatására bekövetkező válsága Írországban ne lett volna súlyos probléma, csak azt mutatja, hogy ez ott kevésbé rendítette meg az érintett szektorokat, mint Portugáliában vagy Spanyolországban. Ezenkívül feltételezhető, hogy Írországban a külföldi tőke beáramlása ezekben az ágazatokban is ellensúlyozta bizonyos mértékig a hazai vállalatok kiszorulását.

Az Európai Bizottság megvizsgálta, hogy az európai piac egységesítésének programja várhatóan mely ágazatokat érint kedvezően, illetve kedvezőtlenül (*European Commission* [1990]). Számításaik szerint 120 (NACE három számjegyű) ipari ágazat közül negyvenet fog jelentősebben érinteni a program hatása, mivel a tagországoknak ezekben az ágazatokban a legerősebbek a közbeszerzés korlátozásai, illetve az ipari szabványok és előírások eltérései. Írország esetében nemcsak azt lehetett megvizsgálni, hogy a várakozásoknak megfelelően ezekben az ágazatokban valóban nőtt-e, illetve visszaesett-e a program végrehajtása során a termelés, hanem azt is, hogy ez hogyan hatott a belföldi, illetve külföldi tulajdonú vállalatokra. Ezt mutatja a 5. táblázat.

5. táblázat
A piacegyesítés által érintett ágazatok létszámának alakulása
(ezer fő)

Ágazat	Belföldi	Külföldi	Belföldi	Külföldi	Összes
	1987		1996–1987		1987
S létszám	27,2	34,6			61,8
S változás			0,2	17,4	17,6
D létszám	14,0	9,3			23,3
D változás			-2,5	-1,7	-4,2

Forrás: Barry–Bradley–Duggan [1997b].

Jól látható, hogy Írországban már 1987-ben is lényegesen több (közel 62 ezer) foglalkoztatott dolgozott azokban az *S*-sel jelzett ágazatokban, amelyek sikerre és a termelésük bővítésére számíthattak, mint azokban, amelyekre várhatóan hanyatlás várt. Az utóbbiakat *D*-vel jelöltük és mintegy 23 ezer főt foglalkoztatott.¹⁷ Még ennél is meglepőbb, hogy ez a belföldi tulajdonú vállalatokra is jellemző volt, az előző csoporthoz tartozó ágazatokban 27 ezren, az utóbbiban 14 ezren dolgoztak. Az természetes, hogy ez a különbség még erősebb volt a külföldi tulajdonban lévő vállalatoknál (35 és 9 ezer).

Jól látható, hogy – a várakozásoknak megfelelően – az 1987–1996 közötti időszakban a sikerre számító ágazatok létszámemelkedése közel 18 ezer főt tett ki, míg a többiben 4 ezer fővel csökkent a foglalkoztatottság. Megfigyelhető az is, hogy a belföldi és a külföldi tulajdonban lévő vállalatok egyaránt bővültek az *S*, és visszaestek a *D* ágazatokban. Összefoglalóan megállapítható, hogy az ír gazdaság jelentős hasznot húzott a piacegyesítés programjából, az összes foglalkoztatott száma emelkedett, mivel a sikeres ágazatok létszám-bővülése jóval túlszárnyalta a hanyatló ágazatokban bekövetkező csökkenést. Nem kétséges, hogy ez a strukturális változás hozzájárult a fejlettebb EU-tagországok fokozatos utoléréséhez.

Az EU-tagság negatív hatása

Nemcsak a csatlakozást megelőzően, de az európai integráció elmélyítésének minden lépésénél, például az euro bevezetésénél, újra és újra felmerült a kérdés, hogy nem ártalmas-e a gazdaságilag gyengébb országok számára az EU-tagság, illetve a Közösség fejlesztésére irányuló reformok bevezetése. Az úgynevezett centrum–periféria-elmélet hívei gyakran jósltak az elmúlt évtizedek során fokozódó hanyatlást és lemaradást, más szegényebb

¹⁷ Barry [1998] összehasonlította az ír adatokat a dél-európai EU-országokéival és ezt a kedvező arányt csak Írországban lehetett megfigyelni.

országokhoz hasonlóan, Írországban is. De az olyan hivatalos elemzések, mint például a National Economic and Social Council már idézett 1998. évi dokumentuma is arra figyelmeztetett, hogy a szabadpiac kiterjesztése növekvő különbségekre vezethet a centrumhoz és a perifériához tartozó országok között, és ennek elkerülése érdekében erős állami beavatkozásra, valamint az elmaradott régiók jelentős támogatására van szükség (NESC [1998]). Hasonló véleményt nyilvánított az ír pénzügyminisztérium és a jegybank is a pénzügyi unió tervével kapcsolatban, azt hangsúlyozva, hogy csak erőteljes regionális kiegyenlítő politika akadályozhatja meg, hogy az országok közötti különbségek ne éleződjenek ki (idézi: Maher [1986]). A nyolcvanas évek végén O'Malley arra figyelmeztetett, hogy az egységes európai piac bevezetése nyomán „Európa szegényebb régiói rövid időn belül gazdasági összeomlásra számíthatnak, ha a gazdagabb övezetekből nem áramlanak jelentős transzferek a gyengébbekbe.” (O'Malley [1988] 10. o.)

Mivel érvelték azok, akik az integrációtól a gazdasági különbségek növekedését várják? Az egyik leggyakrabban hangoztatott érv a méretgazdaságosság, ami előnyt jelent a kiterjedtebb piacú országok nagyvállalatai számára. A nagybani termelés költségsökkenéssel jár, így ezek az üzemek kiszoríthatják a kisebb ír vállalatokat a piacról. Az európai piacra való szabadabb behatolás ezért szerintük üres ígélet lehet a szegényebb kis országok számára. Feltételezték, hogy az importhelyettesítő vállalatok munkáselbocsátásait nem képes ellensúlyozni az exportáló vállalatok munkásfelvételeinek bővülése. Úgy vélték, hogy a szabad kereskedelemből származó előnyöket túlnyomó részt a gazdagabb országok fogják learatni. Ezek a nézetek nem írhatók a nevezetes „kelta pesszimizmus” számlájára, mivel különféle formában szinte valamennyi szegényebb országban, így például az EU-csatlakozásra készülő kelet-közép-európai országokban is, komolyan felmerültek, és a centrum-periféria-elmélet hívei a világ legtöbb egyetemén tanítják, növekedési és jóléti modellek százait építik rá mind a mai napig.

További érvként emlegetik, hogy a gazdaságilag fejletlenebb országokkal való kereskedelem liberalizálása leszoríthatja a szakképzetlen munkások bérét, vagy/és növelheti a munkanélküliséget közöttük. Feltételezik, hogy a szegényebb tagországokban, ahol nagyobb a képzetlen munkások részaránya, ez a kedvezőtlen hatás erősebb lehet (lásd Wood [1998]). Ezt az érvet megerősítette, hogy számos elmaradottabb tagországban – például Spanyolországban és Írországban – a munkanélküliség aránya magasabb volt, és a munkahely-teremtő programok kevesebb eredményre vezettek, mint számos fejlettebb országban. Nehéz azonban megállapítani, hogy a munkanélküliség mértékében mekkora része volt a kereskedelem liberalizálásának, a gazdaság rugalmatlan alkalmazkodásának, és mekkora a bérek és munkafeltételek merevségének, illetve a kötelező alkalmazási és elbocsátási előírásoknak. Ezzel szemben azt meg lehetett állapítani, hogy a szakképzetlenek bérszínvonalára nem volt számottevő negatív hatása a liberalizálásnak. A jövedelmi egyenlőtlenségek növekedésében nem az alacsony bérek leszorításának, hanem a magas jövedelmek erős emelkedésének volt inkább szerepe.¹⁸

Egyes ír közgazdászok kedvezőtlen jelenségként írták le azt, hogy az uniós segélyprogramok erősítik Írországban is a „járadékavadász” mentalitást, ami nem csökkenti, hanem növeli az ország kedvezőtlen helyzetét. A strukturális alapok például olyan állami kiadásokat finanszíroztak, amelyekre az adófizetők pénzéből nem lett volna lehetőség. A Marshall-tervvel összehasonlítva, azt állították, hogy az a háború utáni Európában lehetővé tette, hogy „hamarabb, jobban tudjanak dolgozni”, míg az EU-segélyek azt tették lehetővé, hogy Írország hosszabb ideig elodázza a piaci realitásokkal való szembenézést és az alkalmazkodást.

¹⁸ A kékgalléros és fehérgalléros alkalmazottak közötti átlagos bérkülönbség 1979 és 1995 között 43 százalékról 47 százalékra nőtt Figini-Görg [1998] számításai szerint.

Ezeket és a hasonló érveket és aggályokat az ír közgazdasági irodalom 25 éve hevesen vitatja. A gyakorlat azonban bebizonyította – mint láttuk –, hogy az európai integráció következménye a szegényebb országok számára nem a lemaradás, hanem a gazdagabbak színvonalához való közeledés, az utolérés volt. A hátrányokat hangoztató jósálatok tehát túl pesszimistáknak bizonyultak.

Néhány következtetés

Összefoglalóan azt állapíthatjuk meg, hogy az európai integrációhoz való csatlakozás rendkívül jót tett Írországnak, bár sok tekintetben másként, mint azt várni lehetett. Az egy főre jutó GDP az EGK-csatlakozás idején csak mintegy a felét tette ki a tagországok átlagának, mára ez már az átlag fölé: 106 százalékra emelkedett, és túlszárnyalta a korábbi gyarmattartó Egyesült Királyság egy főre jutó jövedelmét. Az utóbbi években az ír gazdaság növekedése két-háromszorosa volt az EU-országok átlagának, és annyira kiegyensúlyozott a helyzete, hogy az EU-tagországok közül egyike azoknak, amelyek a legkedvezőbb gazdasági mutatókkal lépnek be az Európai Monetáris Unióba.

Írország a csatlakozás óta eltelt 27 év alatt nemcsak sokkal gazdagabbá, hanem sokkal nyitottabbá is vált: jelentősen nőtt a külkereskedelem és a nemzetközi tőkeáramlások szerepe, ami igen pozitívan hatott a növekedés ütemére. Írország jó példája annak, hogy a nyitottság fontos tényezője egy kis ország gazdasági fejlődésének. Példája azt is igazolja, hogy az egymással liberalizált forgalmat bonyolító országok jövedelmi színvonala közeledik egymáshoz. A nyitott gazdaságok általában gyorsabban növekednek, mint az elzárkózók, de ezenfelül a viszonylag szegény nyitott országok gyorsabban növekednek, mint a gazdagabb nyitott országok. Az EU perifériáján elhelyezkedő szegényebb országok közül Írország az egyik legnyitottabb, és GDP-jéhez mérten neki a legnagyobb az EU-országokkal folytatott kereskedelme, ami szoros összefüggésben van a gazdasági növekedés és a jövedelememelkedés terén elért sikereivel.

Igen figyelemre méltó azonban, hogy az Írország által elért sikerek viszonylag új keletűek, az utóbbi öt-hat év eredményei. A hetvenes és nyolcvanas évek hibás gazdaságpolitikája, főként a költségvetési túlköltekezés – a kibővült piaci lehetőségek ellenére – majdnem csődbe vitte az országot. A gazdasági növekedés lelassult, a munkanélküliség és az infláció magasba szökött, a költségvetés is, a fizetési mérleg is súlyosan deficitessé vált. Az európai integrációhoz való csatlakozás önmagában nem oldja meg a problémákat: gazdaságpolitikai fordulatra, mindenekelőtt pénzügyi stabilizációra volt szükség, ami az utolsó pillanatban óvta meg a katasztrófától. A „kelta tigris” sokak számára példamutató műszaki megújulása és életszínvonal-emelkedése a kilencvenes évek sikeres gazdaságpolitikájának, a stabilizációnak, annak nyomán a nagymérvű külföldi tőkebeáramlásnak a következménye. A Közösséghez való csatlakozás, továbbá az európai integrációt elmélyítő újabb reformok, különösen az egységes pénz bevezetése ténylegesen korlátozza ugyan az egyes országok szuverenitását a gazdaságpolitika terén, és leszűkíti a lehetséges intézkedési lehetőségek körét, de távolról sem szünteti meg azokat. Fontos tanulság a kelet-közép-európai országok számára, hogy csatlakozásuk meg fogja változtatni, de nem fogja csökkenteni a kormányaik gazdaságpolitikai felelősségét.

A nyolcvanas évek közepén, a súlyos gazdasági helyzetből való kilábalásban és az elért sikerekben egyaránt nagy szerepe volt annak, hogy a gazdaságpolitika kérdéseiben széles körű társadalmi konszenzust sikerült létrehozni. Éles politikai harcok, széthúzás, költségvetési és bérviták légkörében mindezt nem lett volna lehetőség. A pénzügyi stabilizáció és a reformok fő kérdéseiben való egyetértés biztosította azt a nyugodt, bizalomkeltő légkört, ami a külföldi tőke rendkívüli mértékű beáramlását lehetővé tette, de

ezáltal lehetett leszorítani az inflációt és a munkanélküliséget, csökkenteni az adókat és reális szinten tartani a bérek emelkedését.

A nyolcvanas évek végén bevezetett közösségi reformok elmélyülése rendkívül kedvező hatással volt az ír gazdaságra. A szolgáltatások liberalizálása és a verseny kiterjesztése számos területen radikálisan csökkentette az árakat, növelte a keresletet. Az esélyegyenlőség, az úgynevezett egyenletes játéktér követelése: az adózás, a környezetvédelmi szabályok, a munkaügyi előírások, az állami vagy önkormányzati megrendelések terén az egyenlő elbírálás – egyelőre részleges megvalósítása is – eredményesen fokozta a versenyt, javította a fogyasztók kiszolgálását és a vállalatok versenyképességét. Látni kell azonban azt is, hogy az esélyegyenlőség megteremtése érdekében meghozott intézkedések és szabályok számos területen (például a pályáztatás) nehézkessé és bürokratikusá tette a döntéshozatalt, ami nem csak újabb költségeket jelentett, de sajnos egyáltalán nem zárta ki a politikai és korrupciós befolyásolás lehetőségeit.

Az ír gazdasági sikerek is ékesen megcáfolták a centrum–priféria-elmélet azon tételét, hogy a szegényebb országoknak számára elkerülhetetlen az integráció és globalizáció hatására a hanyatlás és a fokozódó lemaradás. A nyitottság fokozódása és nem csupán az európai integrációba, de a világgazdaságba való növekvő beágyazottság azonban azzal a következménnyel is jár, hogy az olyan erősen exportorientált kis gazdaság, mint Írország a nemzetközi gazdasági és pénzügyi konjunktúraváltozásokra sokkal érzékenyebbé és sebezhetőbbé válik, mint ha zárt lenne. Ezért számítani lehet arra, hogy ha a kedvező konjunktúra stagnálásba vagy hanyatlásba fordulna, a centrum–priféria-elmélet új életre kelne. A józanabb ír szakértők azonban arra figyelmeztetnek, hogy az elért sikerek nyomán a másokat kioktató önhittség nagyobb veszélyt jelent, mint a kívülről való függésből származó demoralizáltság.

Írország számára az európai integrációban való részvétel egyáltalán nem volt diadalmenet: a kilencvenes években elért gazdasági sikereit nagy áldozatok árán érte el. A termelés súlyosan visszaesett, a munkanélküliség 1987-re 18 százalékosra nőtt. Nem igazolódott az a tankönyvízű várakozás, hogy a kereskedelem liberalizációját követően a belföldi vállalatok versenyképessége megnő, és exportra kezdenek termelni. A megváltozott piaci viszonyokhoz való ilyen alkalmazkodás inkább kivételnek számított, mint szabálynak. Az exportsikereket zömükben nem a hazai, hanem a külföldi befektetők vállalatjai érték el. Ezért a piacnyitás igen fájdalmas volt: iparágak tűntek el, üzemek sora csukott be, és korábban stabil vállalatok alkalmazottai veszítették el a munkájukat. A hagyományos munkaintenzív iparvállalatok termelése visszaesett, míg az új, nagyrészt külföldi *high tech* cégek csak fokozatosan kezdtek sikereket elérni. Jól ment azoknak, akik az új munkahelyekre kerültek, és ott beváltak, ezzel szemben elszegényedtek azok, akiknek ez nem sikerült. Mindezek következtében a jövedelemkülönbségek erősen növekedtek, és társadalmi feszültséget okoznak.

A külföldi tőke beáramlását követően, bizonyos idő elteltével, a talpon maradó belföldi vállalatoknak is sikerült műszakilag megújulniuk és versenyképessé válniuk, fokozatosan visszahódították a belföldi piac egy részét, és maguk is exportorientálttá váltak. Ezzel párhuzamosan egyre nőtt a multinacionális vállalatok alkatrész-ellátásába való beszállítói részarányuk.

Az Európai Gazdasági Közösségbe való bejutással az európai fogyasztók és adófizetők részéről akkora jövedelem áramlott az ír mezőgazdaságba, amilyen mérvű külföldi segítségre a társadalom egyetlen csoportja sem számíthatott soha a történelemben. 1970 és 1978 között például a mezőgazdasági árak reálértéken 35 százalékkal emelkedtek, és az agrárnépesség egy főre jutó reáljövedelme több, mint megduplázódott. Ez annak volt köszönhető, hogy az agrárprotekciónizmus előnyeit élvező európai mezőgazdasági lobby elég erős befolyással és érdekeit érvényesíteni tudó szervezettséggel rendelkezett, míg a hátrányait elszenvető többség (a fogyasztók és az adófizetők) szervezetlen és politikailag erőtlen volt.

A mezőgazdasági termelés és kereskedelem protekcionista szabályozása következtében az ír gazdaságnak juttatott igen nagy előnyök főként két forrásból táplálkoztak: egyrészt költségvetési átutalásokkal támogatták a minimális árakat, másrészt az európai fogyasztók a világgiazi áraknál drágábban vásárolták meg az ír agrárcikket (például a marhahúst és a tejtermékeket). A költségvetési és kereskedelmi transferek 1996-ban a GNP 6,5 százalékát tették ki. Ennek a politikának a mesterkelt voltát jól mutatja, hogy ugyanebben az évben a mezőgazdaságból származó összes jövedelem mintegy 300 millió ír fonttal volt kevesebb, mint ezeknek a transfereknek az összege.

Az európai agrárpolitika jelentősen átalakította és emelte ugyan az ír falusi lakosság életszínvonalát, szinte eltűntek a városi és falusi jövedelmek közötti különbségek. Mind ez mégsem vezetett a mezőgazdasági termelés általános fellendítésére: a foglalkoztatottak létszáma erősebben csökkent Írországban, mint az Európai Közösség átlagában, 1998-ban már csak az összes foglalkoztatottak alig 8 százaléka dolgozott a mezőgazdaságban. Az árak és támogatások mezőgazdasági túltermelésre vezettek. Az agrárprotekciónizmus hátráltatta és akadályozta egy versenyképes, piacorientált ír élelmiszer-feldolgozóipar kialakulását. Ha az ír mezőgazdaság kevésbé törekedett volna a brüsszeli járadékvadászatra, kénytelen lett volna hatékonyabbá válni, úgy ahogy ez az ipar esetében történt. Az agrártámogatások eloszlása a parasztgazdaságok között igen egyenlőtlen volt, annak nagy része csak keveseknek, valószínűleg nem a leginkább rászorultaknak, jutott.

Az ír szakértők közül többen – a csatlakozási tárgyalásokra visszatekintve – azt hangsúlyozták, hogy annak idején túl nagy jelentőséget tulajdonítottak, túl sok diplomáciai erőfeszítést fordítottak az úgynevezett derogációkra, vagyis azokra a kivételezésekre, amelyekkel az érzékeny ágazatokat védeni akarták a csatlakozás várható sokkhatásaitól. A belföldi vállalatok védelmében kifejtett rendkívüli erőfeszítések nagy részéről kiderült ugyanis, hogy azok feleslegesek, mert eredménytelenek voltak. A külföldi termékek versenye, a derogációk okozta átmenet ellenére, teljesen kiszorított számos alkalmazkodni nem tudó importhelyettesítő tevékenységet. Az írországi iparvállalatok jelentős részének az európai integrációra való felkészültségéről készített korabeli elemzések igen pesszimisták voltak ugyan, de – utólag kiderült, hogy – még így is túlbecsülték azok versenyképességét.

Az, hogy Írország relatív helyzete az Európai Unión belül ilyen rendkívüli mértékben javult, nagyrészt a tagországok közötti gazdaságfejlettségi különbség mérséklésére, a gazdagabb országokból a szegényebbekbe irányuló, igen jelentős pénzügyi transfereknek, a strukturális alapoknak volt köszönhető. Ez a segélyezési politika nemcsak mérete miatt példátlan történelmileg, de a fejlettebb országok utolérésére gyakorolt pozitív hatása is sokkal nagyobb minden hasonló próbálkozásnál. A strukturális alapokból Írország a kilencvenes évek közepére már a GNP-jének 2,3–2,6 százalékát kapta, amin kívül az agrártámogatások további mintegy 6,5 százalékot tettek ki.

A strukturálisalap-programok jelentősen hozzájárultak az ír infrastruktúra és a szakképzés fejlesztéséhez, valamint a kisebb magánvállalkozások korszerűsítéséhez. Ezeknek azonban a – nehezebben mérhető – hosszú távú kínálati hatása az igazán jelentős, mert a munka termelékenységét és a vállalkozások jövedelmezőségét növelik. Emellett a szakképzésre, munkahelyteremtésre vagy a szociális háló fejlesztésére irányuló programok számos olyan eredménnyel jártak, melyek a társadalom jólétének és a jobb társadalmi közérzet megteremtésének fontos feltételei, és amelyek a piaci nyitással járó megrázó kódtatásokat jelentősen enyhíthették, még ha növekedés mutatóiban alig jelentkeztek is.

Az segélyprogramok jelentős előnyeivel együtt járt az a hátrány, hogy erősítette Írországban a járadékvadász mentalitást, ami nem csökkentette, hanem növelte az ország viszonylagos elmaradottságát, mivel lehetővé tette, hogy hosszabb ideig elodázza a piaci realitásokkal való szembenézést és az alkalmazkodást.

A gazdaságpolitikusoknak is, és a lakoságnak is szembe kell néznie azzal, hogy az elért

sikerek eredményeképpen a következő években az Európai Uniótól kevesebb támogatást várhatnak, mint eddig, és nemsokára többet kell a közös kasszába befizessenek, mint amennyit onnan kaphatnak. Sokan kezdenek már ráébredni arra, hogy nemsokára nekik is részt kell vállalniuk az újonnan csatlakozó kelet-közép-európai országok támogatásában.

A tőkeáramlások teljes felszabadítása nemcsak azáltal volt Írország számára igen előnyös, hogy az így teremtett biztonság tette lehetővé a külföldi tőke rendkívüli mértékű beáramlását, hanem azzal is, hogy a vállalatok és magánbefektetők portfólióinak diverzifikálásával növelhették nyereségüket. A gazdasági nyitottságnak ez a kiterjesztése a pénzügyi politika számára rendkívül fegyelmező erejűvé vált azzal, hogy mindenféle visszakanyarodás egy felelőtlenebb politikához e téren azonnali tőkemeneküléshez és magasabb kamatokhoz vezetne, és ez a közvélemény szemében a gazdaságpolitika a kudarcát bizonyítaná, amit semmilyen kormány sem engedhet már meg. A tőkeáramlások liberalizálásának, mindezekkel az előnyeivel szemben, az volt a kedvezőtlen következménye, hogy nehezebb nyomom követni és adóztatni a tőkemozgásokat, így az adókerülés és adócsalás könnyebbé vált.

Hivatkozások

- ARTNER ANNAMÁRIA [1998]: „Importált” siker? Írország útja az Európai Unióba. Társadalmi Szemle, 6. sz.
- BARRETT, S. D. [1997]: The Implications of the Ireland-UK Airline Deregulation for an EU Internal Market. *Journal of Air Transport Management*, május.
- BARRY, F.–BRADLEY, J. [1997a]: FDI and Trade: the Irish Host-Country Experience. *Economic Journal*, 1798–1811. o.
- BARRY, F.–BRADLEY, J.–DUGGAN, D. [1997b]: Economic Structure and Structural Change in the EU Periphery. Megjelent: *Fynes, B.–Ennis, S.: Competing from the Periphery*. Oaktree Press, Dublin.
- BARRY, F. [1998]: The European Dimension to EU-Periphery Growth: Ireland and Portugal compared. Kézirat.
- BARRY, F. (szerk.) [1999]: Understanding Ireland's Economic Growth. Macmillan Press, London.
- BRADLEY, J.,–FRITZGERALD, J.–KEARNEY, I. [1992]: The Role of Structural Funds: Analysis of the Consequences for Ireland in the Context of 1992. Economic and Social Research Institute, Dublin.
- BRÜLHART, M.–TRIFONETTI, F. [1998]: Industrial Specialisation and Public Procurement: Theory and Evidence. Kézirat.
- CECCHINI, P. [1988]: The European Challenge 1992. The Benefits of a Single Market. The Commission of the European Communities, Brüsszel.
- COE, J.–HELPMAN, E. [1995]: International R&D Spillovers. *European Economic Review*, 859–887. o.
- DAF [1997]: Department of Agriculture and Food, Annual Review and Outlook. Dublin.
- DOYLE, M. [1989]: Regional Policy and European Economic Integration. Megjelent: Report on economic and monetary union in the European Community, Brüsszel.
- EHRILCH, P.–EHRILCH, A.–DALY, G. [1993]: Food Security, Population and Environment. *Population and Development Review*. No. 3.
- EUROPEAN COMMISSION [1990]: One Market, One Money: An Evaluation of the Potential Benefits and Costs of Forming an Economic and Monetary Union. *European Economy*, European Commission.
- FARKAS PÉTER [1999]: A gazdaságfejlesztő állam Írországban. *Külgazdaság*, 5. sz.
- FIGINI, P.–GÖRG, H. [1998]: Multinational Companies and Wage Inequality in the Host Country: The Case of Ireland. *Trinity Economic Papers*, No. 16.
- GRAY, A. [1998]: Challenges for Ireland in the Integrated European Union. Megjelent: *Muircheartaigh, F. (szerk.): Ireland in the Changing Times*. Institute of Public Administration, Dublin.
- HENREKSON, J.–TORSTENSSON [1997]: Growth Effects of European Integration. *European Economic Review*, 1537–1557. o.
- HONAHAN, P. [1997]: Evaluation of Structural Funds. Economic and Social Research Institute, Dublin. Kézirat.

- IMF [1993]: Trade as an Engine of Growth. World Economic Outlook. Washington.
- INOTAI EDIT [1999]: Írország: egy sikersztori ára. Magyar Hírlap, augusztus 28.
- KENNEDY, K. A. [1991]: Real Convergence: The European Community and Ireland. Journal of the Social Inquiry Society of Ireland. No. 6.
- KOVÁCS ZOLTÁN ÁKOS [1999]: Írország, a „kelta tigris” gazdasági sikerei az 1990-es években. Külgazdaság, 5. sz. 42–66. o.
- LANE, P. [1998]: International Diversification and the Irish Economy. Trinity Economic Papers, Dublin.
- MAHER, D. [1986]: The Tortuous Path: the Course of Ireland’s Entry into the EEC 1948-73. Institute of Public Administration, Dublin.
- MATTHEWS, A. [1988]: Common Agricultural Policy Reform and National Compensation Strategies. Journal of the Social Inquiry Society of Ireland, No. 2.
- MCALEESE, D. [1975]: Ireland in the Enlarged EEC: Economic Consequences and Prospects. Megjelent: *Vaizey* [1975].
- MCALEESE, D. [1998]: Twenty Five Years ‘A Growing’: Ireland’s Economy and EU Membership. Kézirat.
- MONTI [1996]: The Single Market and Tomorrow’s. Europe. Kogan Page Publishers, London.
- MYERS, N. [1994]: Population and Environment: The Vital Linkages. Megjelent: Population, Environment and Development. UN, New York.
- NESC [1998]: Ireland in the European Community: Performance, Prospects and Strategy. National Economic and Social Council, Dublin.
- NAGY ANDRÁS [1992a]: Liberalizálás és protekcionizmus Japánban. Külgazdaság, 3. sz. 34–45. o.
- NAGY ANDRÁS [1992b]: Tajvani sajátosságok és tanulságok. Külgazdaság, 5. sz. 54–66. o.
- NAGY ANDRÁS [1999]: A dél-európai országok európai integrációja és annak tanulságai. I–II. rész. Közgazdasági Szemle, 2., 3. sz. 176–193. o. és 266–277. o.
- NÉMEDI-VARGA SZILVIA [1997]: Írország – a kelta „kistigris”? Statisztikai Szemle, 2. sz.
- O’DONNELL, R. [1992]: Policy requirements for regional balance in economic and monetary union. Megjelent: *Hannequart, A.* (szerk.): Economic and Social Cohesion in Europe: a new objective for integration. Routledge, London.
- O’MALLEY, CH. [1988]: Over in Europe: the Issues Facing Ireland in the European Community. The Orchard Press, Dublin.
- O’ROURKE, K. [1994]: Industrial Policy, Employment Policy and the Non Traded Sector. Journal of the Social Inquiry Society of Ireland. No. 8.
- OECD [1998]: Economic Outlook, No. 63. OECD, Párizs.
- OLSON, M. [1982]: The Rise and Decline of Nations. Yale University Press. New Haven. Magyarul: Nemzetek felemelkedése és hanyatlása. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 1987.
- ROSS, E. B. [1996]: Ireland: The „Promised Land” of Malthusian Theory. Working Paper No. 230. Institute of Social Sciences, The Hague.
- RUANE, F.–GÖRG, H. [1997]: The Impact of Foreign Direct Investment on Sectoral Adjustment in the Irish Economy. National Institute Economic Review, április.
- SACHS, J.–WARNER, A. [1995]: Economic Reform and the Process of Global Integration. Brookings Papers. Washington.
- SCOTT, D. [1994]: Ireland’s Contribution to the European Union. Dublin Institute of European Affairs.
- SHEEHY, S. [1992]: Irish Agriculture and the CAP Reform. Irish Banking Review, augusztus.
- SHEEHY, S. [1996]: Towards Free Trade for Agriculture. Irish Banking Review, tél.
- SHEEHY, S. [1998]: Irish Agriculture into the Nineties. Irish Banking Review, augusztus.
- SHEEHY, S.–O’CONNOR, D. [1999]: Report on the Future of Irish Agriculture, University College Dublin, kézirat.
- SMITH, A. [1776] [1910]: An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. Dent & Sons Ltd., London
- TREVELYAN, C. [1948]: The Irish Crisis. Green and Longmans, London.
- WILLIAMS, E. [1944]: Capitalism and Slavery. Andre Deutsch, London.
- WORLD BANK [1998]: Assessing Aid: What Works, What doesn’t and Why? Oxford University Press, London.
- WOOD, A. [1998]: Globalisation and the Rise in Labour Market Inequalities. Economic Journal, szeptember.